

HISTORIAN TUTKIMUS, VASTUULLISUUS JA TIETOSUOJA

KIRSI VAINIO-KORHONEN

Historiantutkimus jakautuu tieteenä tietosuoja-asioissa kahtia. Kysymys kuolleiden henkilöiden tunnistettavuudesta nousee esiin erityisesti silloin, kun lainsäädäntö ei sano siitä mitään. Pohdin, millä tavalla tutkijoilla on oikeus levittää kauan sitten kuolleiden ihmisten elämää näkyville.

Suomalaisen historian tutkimuksen pelisääntöjä ollaan panemassa uuteen uskoon, kun Euroopan unionin yleinen tietosuoja-asetus otettiin käyttöön myös Suomessa toukokuussa 2018. Samassa yhteydessä ollaan uudistamassa myös tiedonhallintalakia, joka niin ikään sisältää määräyksiä asiakirjojen arkistonnista ja kansalaisten tietosuojasta. Nyökkisäntönä on, että ”henkilötietoja on säilytettävä muodossa, josta rekisteröity on tunnistettavissa ainoastaan niin kauan kuin on tarpeen tietojenkäsittelyn tarkoitusten toteutumista varten”. Esimerkiksi tutkimustarkoituksiin henkilötietoja voidaan kuitenkin säilyttää pitempiäkin aikoja. Tästä huolimatta ”rekisterinpitäjien on entistä selkeämmin eroteltava henkilötietoja sisältävä tietoaineisto alkuperäisessä käyttötarkoituksessa tapahtuvan säilyttämisen ja arkistoidun tietoaineiston välillä.” Pysyvästi arkistoidun aineiston tulee olla lähtökohtaisesti pseudonymisoitua (Voutilainen 2018, 146–148).

Historiantutkimus jakautuu tieteenä tietosuoja-asioissa terävästi kahtia, sillä uudessakaan lainsäädännössä kuolleilla henkilöillä ei ole minikäänlaista tietosuojaa. Lähtökohtaisesti tietosuoja-asetusta ei sovelleta kuolleiden henkilöiden henkilötietoihin (Voutilainen 2018, 146). Lainsäädäntö siis pyrkii takaamaan yksityisyyden suojan ihmisille heidän elinaikanaan sekä erikseen määritellyn ajan sen jälkeen. Käytännössä tämä useimmiten tarkoittaa sitä, että yksityisyyden suoja kestää sata vuotta. Jos henkilön lasten tunteet halutaan ottaa huomioon, on esitetty, että yksityisyyden suoja-aika voisi esimerkiksi historian tutkimuksessa olla 125 vuotta. Erityisen arkaluontoisten henkilötietojen suoja-aika on yleensä 130 vuotta (Kokko 2017, 90–91).

Määräyksistä huolimatta historiantutkija joutuu viime kädessä itse pohtimaan, punnitsemaan ja perustelevaan tutkimiansa henkilöiden tietosuojaan liittyviä valintojaan. Erityisen arkaluontoisiksi on lainsäädännössä määritelty elossa olevien tutkittavien terveydentilaa, sosiaalietuuksia, rikoksia, uskontoa, poliittisia asenteita sekä seksuaalista suuntautumista koskevat asiat. Elosa olevilta ihmisiltä ei kuitenkaan tarvitse pyytää tutkimuslupaa, jos tutkimustieto löytyy julkisista tai julkaistuista tiedoista, rekisteri- ja asiakirja-aineistoista sekä julkisissa arkistoissa säilytettävistä

aineistoista. Erityisen arkaluontoisten tutkimusaiheiden kohdalla tulosten julkaisu edellyttää kuitenkin sata vuotta nuorempien henkilötietojen anonymisointia (Kuula 2011, 64, 75–77, 86–87, 91–92; Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009).

Historiantutkimuksen juridiset lähtökohdat muuttuvat radikaalisti, jos tutkijan kiinnostuksen kohde sijoittuu 1800-luvulle tai sitä vanhempaan aikaan. Henkilötietolakiin on kirjattu, ettei salassapitosäännöksiä tarvitse soveltaa, ”jos siinä tarkoitettu menettely henkilötietorekisteriin tallettujen tietojen ikä ja laatu huomioon ottaen on rekisteröityjen yksityisyyden suojan vuoksi ilmeisen tarpeetonta” (Henkilötietolaki 1999/523, § 14). Monet historiallisten asiakirjojen kanssa työskentelevät ovatkin sitä mieltä, että oikeus yksityisyyteen pääsääntöisesti loppuu henkilön kuollessa. Perusteena on, ettei vainaja voi enää kokea yksityisyyttään loukattavan, vaikka hänestä paljastuisi hyvinkin arkaluontoista tietoa (Hodson 2004, 194–196, 201–202; Kaartinen 2005, 208–209; Kaartinen 2018, 102–103).

Historian aineistot – lahja tutkijalle?

Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston kehittämispäällikkö Arja Kuula on todennut, että haastattelututkimukseen osallistuja antaa tavallaan lahjan tutkijalle. Tämän takia tutkijan tulee edistää uuden tieteellisen tiedon tuottamista tavalla, jossa toteutuu myös lahjan antajan, tutkittavan ihmisen, kunnioittaminen (Kuula 2006, 137). Rinnastaen voi ajatella, että historiantutkijat käyttävät aineistoinaan arkistojen asiakirjoja, joita ei ole luotu tieteellistä tutkimusta varten ja jotka siten voidaan nähdä arkistonmuodostajan lahjaksi tutkijalle. Siksi voidaan kysyä, miten historiantutkija antaa arvoa tälle lahjalle? Miten hän tuottaa arkistoista uutta tieteellistä tietoa siten, ettei hän tee vääryyttä lahjan antajalle, asiakirjoista löytämilleen ihmisille? Onko kysymys edes relevantti, kun asiakirjat koskevat kauan sitten kuolleita ihmisiä (Vainio-Korhonen 2017, 30)?

Suomalaiset arkistot suosivat asiakirjojen vapaata käyttöä, mutta yksityisyyden suojeleminen ja asiakirjojen vapaan käytettävyyden välinen suhde luo kuitenkin eettisiä haasteita. Kansainvälisen arkistoneuvoston eettisissä säännöissä (International Council of Archives, *Code of Ethics*) todetaan,

ettei arkistollinen yksityisyys tarkoita missään tapauksessa salailua tai peittelyä vaan kykyä hallita henkilökohtaisen tiedon esiintymistä yhteiskunnassa, arkistoissa ja tutkimusjulkaisuissa. Siten arkaluonteisetkaan asiat eivät ole este tutkimukselle, mutta henkilöitä koskevien asiakirjatietojen hankkiminen, käyttö, paljastaminen ja julkaiseminen tulee olla säänneltyä ja hallittua. Arkistoalan eettiset säännöt ottavat myös kantaa arkistoissa ilman omaa tietoa tai suostumusta esiintyvien ihmisten kohteluun. Säännöissä todetaan, että erityistä huomiota on kiinnitettävä sellaisten ihmisten yksityisyyteen, joilla ei ole ollut sananvaltaa aineistojensa sijoittamiseen julkiseen arkistoon tai niiden käyttöön (Danielson 2010, 183–184, 325–326).

Esimerkiksi voi ottaa kenen tahansa arkistolaitokseen talletetun julkisuuden henkilön arkiston, joka pitää sisällään vaikkapa kymmenien tai satojen ihmisten arkistonmuodostajalle lähettämiä kirjeitä. Suurin osa kirjeiden kirjoittajista ei välttämättä edes tiedä, että heidän yksityiset viestinsä ovat päättyneet julkiseen arkistoon kaikkien saataville. Minna Saari tutki Turun yliopiston Suomen historian pro gradu -tutkielmassaan elintarvikehuoltoa valvoville kansanhuoltopiireille toisen maailmansodan aikana lähetettyjä ilmiantokirjeitä, jotka niiden kirjoittajat olivat luonnollisesti tarkoittaneet vain piirin virkailijoiden luettaviksi. Nykyään ilmiantokirjeet ovat kuitenkin osa julkista arkistoa ja siten julkisia asiakirjoja, jotka kuka tahansa ilmiantajan tunteva voi saada rajoituksetta käyttöönsä (Vainio-Korhonen 2017, 41).

Tuoreita vastauksia historian tutkijoiden kohtaamiin eettisiin dilemmoihin tarjoaa Satu Lidmanin, Anu Koskivirran ja Jari Eilolan toimittama *Historiantutkimuksen etiikka* (Gaudeamus 2017). Teoksessa pohditaan erityisen sensitiivisten, väkivaltaisten tai suurta kärsimystä sisältävien tutkimusaiheitten työstämistä ja myös tutkijoiden vertaistuen tarvetta, kun aihevalinnat ovat erityisen leimaavia. Etenkään kauemmas menneisyyteen katsovan historiantutkijan valinnat eivät pohjaa juridiikkaan vaan tutkijan etiikkaan ja moraliin. Teoksessa pohditaan, miten nimeämättä jättäminen saattaa suojata tutkittavien ihmisten muistoa heidän kunniaansa loukkaavilta yksityiskohdilta. Toisaalta yhteiskunnan marginaalissa eläneen yksilön nimeäminen voi olla yhtä lailla eettinen teko,

sillä se antaa äänen myös heille, joita tutkijat eivät ole aikaisemmin kuulleet (Frigren 2017, 68; Koskivirta ja Lidman 2017).

Kirjan viesti on se, ettei historiantutkijan tarvitse vaieta vaikeiden aiheiden äärellä. Uuden, vastuullisen historiatiedon tuottaminen edellyttää kuitenkin eettisiä pohdintoja. Teoksen artikkelien kirjoittajat esittävät historiantutkijan tärkeimmiksi eettisiksi välineiksi moniäänisen tutkimuksen, tutkimusaiheen ja henkilöiden elämän huolellisen kontekstoinnin sekä menneisyyden ilmiöiden asettamisen oman aikansa ajalliseen ja kulttuuriseen yhteyteen (Koskivirta ja Lidman 2017, 23, 25).

Keskiajan inkvisitiota tutkinut Reima Välimäki korostaa, miten tutkijan tulisi esittää ”koko se ajattelun kirjo, joka vaikutti toisin uskovien vainon takana” ja miten inkvisiittorit nähtiin omassa ajassaan ennen kaikkea hyvinä kristittyinä (Välimäki 2017, 134). Itsemurhien historiasta kirjoittanut Riikka Miettinen toteaa, miten itsemurhiin liittyneiden asenteiden historian tutkiminen edellyttää tutkittavan ajan kulttuurin laajaa tutkimusta. Hän korostaa myös, että vaikkapa 1600-luvulla itsemurhan tehneiden henkilöllisyyden piilottaminen vain ”uusintaisi käsitystä, jonka mukaan itsemurhassa olisi jotakin häpeällistä ja salailtavaa” (Miettinen 2017, 148–155).

Vanhemman historian tutkimus ja eettiset haasteet

Kysymys kuolleiden henkilöiden tunnistettavuudesta nousee esiin erityisesti silloin, kun lainsäädäntö ei sano siitä mitään. Elävien ihmisten tiedot tutkijat osaavat tarvittaessa anonymisoida, mutta millä tavalla heillä on oikeus levittää kauan sitten kuolleiden ihmisten elämää näkyville. Kysymys on noussut aivan uudella tavalla esiin sen jälkeen, kun tutkijat ovat niin sanottujen uusien historioiden innoittamina ryhtyneet tukimaan tavallisten ihmisten arkea ja henkilökohtaista elämää. Nämä ihmiset eivät eläessään voineet aavistaa joutuvansa nimettyinä yksilöinä historian valonkeilaan toisin kuin vallanpitäjien kaltaiset julkisuuden henkilöt. Tästä huolimatta jotkut tutkijat ovat avanneet hyvin raadollisestikin viranomaisasiakirjoista löytyviä murhia, huorintekoja, eläimeen sekaantumisia ja homoseksuaalisuutta. Lukijoiden kosiskelu ja muut julkisuuden houkutukset eivät kuiten-

kaan ole riittävä peruste vulgarisoida tai skandalisoida tutkittavia ihmisiä. Arkeologi Ulla Moilanen on todennut, ettei pelkkä yleisösuosio ole museoillekaan riittävä argumentti ihmisjäänteiden esille asettamiselle. Jäänteiden esittelylle täytyy olla myös tutkimuksellisia tai opetuksellisia perusteita (Moilanen 2014).

Kuolleiden ihmisarvoa pohtinut hollantilainen historiantutkija Antoon De Baets on todennut, miten historioitsijan ammatillinen velvollisuus on huolehtia siitä, ”etteivät menehtyneet kuole kahdesti; sillä kuolleiden tärkein ihmisoikeus on tulla kunnioitettavasti kohdelluiksi”. Vaikka kuolleilla ei enää ole elävien kaltaisia tarpeita, oikeuksia tai velvollisuuksia, elävillä on velvollisuuksia kuolleita kohtaan. Ennen kaikkea elävien tulee kunnioittaa kuolleiden mennyttä ihmisyyttä (De Baets 2009, 111–112, 118). Jari Eilola kiteyttää saman ajatuksen suomalaisessa kontekstissa todeten, miten tutkimuksen kohteena olevat kuolleet henkilöt ovat iloineen ja suruineen olemassa olleita ihmisiä. ”Todellisina henkilöinä heillä on oikeus yksityisyyteen ja ihmisarvoiseen kohteluun siinä missä elävilläkin” (Eilola 2017, 224).

Eettiset kysymykset liitetään julkisessa keskustelussa usein plagiointiin ja tiedevilppiin. Eettisen harkinnan tulee kuitenkin kattaa koko tutkimusprosessi aina aiheen ja aineiston valinnasta tutkittavien yksityisyyden pohdintaan ja raportoinnin tapaan (Eilola 2017, 223–224). Etenkin vanhempaa historiaa tutkivan eettiset haasteet koskevat aineiston valintaa ja esillepanoa, tutkittavien nimeämistä ja kirjoitustapaa. Myös aikaisempina vuosisatoina eläneet ihmiset ansaitsevat tulla kohdelluiksi kunnioitettavasti, jos heidän vaiheitaan käytetään tieteellisen tutkimuksen aineistona.

Miten kirjoitan seksityöläisistä 1800-luvun Suomessa?

Olen joutunut tämän hetkessä tutkimushankkeessani pohtimaan erityisen paljon tutkimuseettisiä kysymyksiä. Teen parhaillaan tutkimusta 1800-luvun alkupuolen seksityöläisistä. Tuon ajan seksityöläisten oli käytävä säännöllisesti lääkärin-tarkastuksissa sukupuolitautilien leviämisen estämiseksi. Tästä he saivat kutsumanimen tarkastusnainen. En kuitenkaan halua tuijottaa pelkkään seksityöhön, vaan haluan kuvata tarkastusnais-

ten elämäntilanteita mahdollisimman moniäänisesti siten, että nykylukijakin kykenisi ymmärtämään näiden naisten valintoja ja ratkaisuja. Pyrin myös irtautumaan vanhemman lähdeaineiston viranomaiskatseesta. Pääosa lähteistä on vallanpitäjien tuottamia, ja heillä oli omat tottelevaisuuteen ja nöyryyteen kehottavat norminsa. Alamaiset eivät välttämättä olleet yhtä mieltä heidän kanssaan. Siksi on tärkeää antaa ääni myös jälkimmäisille ja pohtia vaikkapa sitä, miten tarkastusnaiset itse määrittivät, muokkasivat, väistivät ja jopa kiistivät määräyksiä omassa arjessaan.

En halua tutkia naisia pelkästään yhteiskunnan näkökulmasta ongelmallisena pidetyn käytäytymisen eli seksityön kautta. Yritän kohdata heidät haavoittuvissa olosuhteissa elävinä ihmisinä ja mahdollisuuksien mukaan pohtia heidän elämänsä yleisinhimillisesti heidän omista lähtökohdistaan käsin. Yhdeksi keinoksi olen valinnut myös niiden elämäntilanteiden – piikkomisen, uskonnollisen elämän, perhesiteiden, äitiyden, seurustelun ja avioliiton – tutkimisen, jotka eivät olleet seksityötä (vrt. Frigren 2017, 62).

Tutkijan on syytä harkita tutkittavien nimeämistä, kun käsitellään niin kutsuttuja tavallisia ihmisiä ja heihin liittyviä arkaluontoisia asioita. Koen kuitenkin olevani koko tutkimukseni velkaa 164 tutkimalleni tarkastusnaiselle ja kirjoitan siksi heistä heidän omilla nimillään. Heidän elämäntilanteensa ovat rankkoja, mutta ihmisinä he ovat yhtä arvokkaita kuin muutkin tuolloin eläneet. Siksi heillä on oikeus olla tutkimuksessa näkyvisä tunnistettavina henkilöinä. Historiantutkija Piritä Frigren on korostanut, miten henkilöiden nimien häivyttäminen voi pahimmillaan alleviivata näihin liitetyn ”ilmiön häpeällisyyttä ja marginaalisuutta”, etenkin jos osa tutkittavista saa esiintyä tutkimuksessa omilla nimillään ja osa ei (Frigren 2017, 60–63).

Kirjoitan tarkastusnaisista heidän omilla nimillään, mutta en syylästä vaan pohtien, millaiset elinolosuhteet johtivat heidän kohdallaan seksityöhön, millaisissa oloissa he tätä työtä tekivät ja millaiseksi heidän elämänsä lopulta muotoutui. Samalla seksityöläisyys laajenee 1800-luvun alun syrjäytyneisyyden historiaksi, jossa tarkastusnaisen elämäntilanteiden taustalta löytyy köyhyyttä ja yhteiskunnallista osattomuutta.

Pyrin tekemään oikeutta tutkimilleni naisille myös käyttämiäni termien ja käsitteiden kautta. En nimittele heitä huoriksi tai lutkiksi, vaan kutsun heitä tekstissäni tarkastusnaisiksi, joka on aikalaistermi, tai seksityöläisiksi, joka taas on moderni käsite. Prostituutio-sanaa käytän sen sijaan ainoastaan aikalaisterminä kuvaamaan 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun prostituutiokulttuuria ja sen tekijöitä. Sana kun tuli Suomessa käyttöön sen nykymerkityksessä vasta 1800-luvun jälkipuolella. Sosiologi Anna Kontulan mielestä prostituutio-terminä on muutenkin ongelmallinen, koska se on voimakkaasti leimaava ja halventava sekä liittyy ajatteluun, jossa ”prostituoidun omalle toimijuudelle ja kokemukselle ei ole tilaa”. Seksityöntekijä saattaa toki olla monin tavoin heikossa asemassa, mutta hän ei ole lähtökohtaisesti passiivinen objekti (Kontula 2008, 34–35, 202).

Jorma Kalela kiteyttää historiantutkijan vastuun harkitsevuuden (*prudence*) ja oikeudenmukaisuuden (*fairness*) vaatimuksiksi: ”Nämä kaksi ovat kaikkea historiantutkimusta ohjaavat eettiset perusteet.” Pohjimmaltaan tutkijan on kysyttävä ”itseltään, onko reilua tarkastella tutkimuksen kohteena olevia ihmisiä siinä asiayhteydessä, jossa on ajatellut sen tehdä” (Kalela 2017, 98, 102). Tästä periaatteesta ovat yhtä mieltä kaikki edellä mainitut historiantutkijat.

Kirjallisuus

- Danielson, Elena S. (2010). *The Ethical Archivist*. Society of American Archivists: Chigago.
- De Baets, Antoon (2009). *Responsible History*. Bergahn Books: New York, Oxford.
- Eilola, Jari (2017). Kohti tulevaisuuden etiikkaa. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus: Helsinki.
- Frigren, Pirta (2017). Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus: Helsinki.
- Hodson, Sara S. (2004). In Secret Kept, In Silence Sealed: Privacy in the Papers of Authors and Celebrities. *American Archivist* 67 Fall/Winter 2004.
- Marjo Kaartinen (2018). Arkaluontoisia asioita tutkimassa. Kirja-arvio teoksesta Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola (toim.): *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus 2017. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2018.
- Kaartinen, Marjo (2005). Eettinen käänne – hyvä ja oikea historia? Marjo Kaartinen ja Anu Korhonen, *Historian kirjoittamisesta*. Kirja-Aurora: Turku.
- Kalela, Jorma (2017). Historian rakentaminen eettisenä hankkeena. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus: Helsinki.
- Marja Kokko (2017). Henkilötietojen suoja-aika esimerkkinä historiantutkimuksen tutkimuseettisistä kysymyksistä. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola (toim.), *Historiantut-*

- kimuksen etiikka*. Gaudeamus: Helsinki.
- Kontula, Anna (2008). *Punainen eksodus. Tutkimus seksityöstä Suomessa*. Like: Helsinki.
- Koskivirta, Anu ja Lidman, Satu (2017). Historioitsija eettisten valintojen äärellä. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus.
- Kuula, Arja (2006). Yksityisyyden suoja tutkimuksessa. Jaana Hallamaa, Veikko Launis, Salla Lötjönen ja Irma Sorvali (toim.), *Etiikkaa ihmistieteille*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Arja Kuula (2011). *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Vastapaino: Tampere.
- Miettinen, Riikka (2017). Hullut, pahat, olosuhteiden uhrin? Eettiset kysymykset itsemurhien historian tutkimuksessa. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus: Helsinki.
- Moilanen, Ulla (2014). Ihmisjäänteiden näytteilleasettamisen eettisyydestä museoissa. *Kuriositeetti.fi*. 1/2014.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta. *Humanistisen, yhteiskunnallisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi*. Helsinki 2009.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2017). Vastuullinen historia. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus: Helsinki.
- Tomi Voutilainen (2018). Henkilötietojen säilytys henkilörekistereissä ja arkistointi – KHO 2017:34. *Lakimies* 1/2018.
- Välimäki, Reima (2017). Inkvisiittorit, sorron tutkimus ja empatian mahdollisuus. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus: Helsinki.

Kirjoittaja on Suomen historian professori Turun yliopistossa. Hän on tutkinut naisten työhön liittyviä ilmiöitä 1700-luvulta nykypäivään.